

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

MISSION IMPOSSIBLE?

Makkai Béla: *Magyarok temetője, Ó-Románia A regáti magyarság a dualizmuskori nemzetpolitikában*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021, 456 oldal

Makkai Béla már korábbi publikációival beírta nevét az immár önálló diszciplinává izmosodó *szórványkutatás* rangos szerzői sorába,¹ jelen monográfiájával pedig minden kétséget kizáróan a kérdéskör egyik megkerülhetetlen darabját tette le a (képzeltbeli) asztalra.

Néhány észrevétel a szerző koncepciójáról

Makkai, nagyon helyesen, a Kárpát-medencében szinte szétválaszthatatlanul egymásba ékelődő két nép (később nem csupán a nyugati modellel, hanem egymással is szinkronkülönségben lévő nemzetfejlődés) számtalan szálon összeszövődő közös múltjából, mondhatni *történelmi sorsközösségéből* indul ki, finoman érzékeltetve, hogy kutatómunkája tárgya – *a regáti szórványmagyarság istápolása* – bonyolult demográfiai, településtörténeti, birtokszerkezeti s főként gazdasági-társadalmi előzményekből vált a 19–20. század fordulóján a korabeli magyar nemzetpolitika megoldandó (megoldhatatlan?) feladatává, egyszersmind kitüntetett „nemzetmentő” céljává.

A monográfia egyik nagy erénye, hogy – jóllehet kimerítően foglalkozik e szerteágazó kérdéskör minden apró s mégis fontos, jobbára eddig homályban maradt eseményével, mozzanatával, folyamatával – soha nem téveszti szem elől, hogy a román Ó-királyságbeli szórványmagyarság problematikája távolról sem holmi „magyar belügy”. Ellenkezőleg: a 19. század közepe óta egymásnak feszülő két – egyaránt a centralizált, (jakobinus) francia államnemzeti mintát követő – „modern” nemzetté válás és államépítés egyik legérzékenyebb területe, úgyszólván (*nemzet*)*stratégiai kulcskérdése*. Nyersebben fogalmazva, s az alapdilemmát szándékosan sarkítva: melyik politikai elit-

¹ *Végvár vagy hídfő? „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása”. Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában 1904–1920*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2003; *Idegenben: tanulmányok a magyar–magyar kapcsolatok korai történetéből*, Károli Gáspár Református Egyetem (KGRE), Budapest, 2004; *Hija-haza: cikkek, esszék, tanulmányok*, Vasszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2012; *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt. Bukaresti és eszéki magyar lapok az identitásörzés és kisebbségi érdekvédelem szolgálatában (1860–1918)*, Média tudományi Intézet, Budapest, 2016. L. bővebben: <<https://moly.hu/alkotok/makkai-bela/wikipedia>> (letöltve: 2022. 07. 04.).

nek, a kettős Monarchia ingatag szerkezetében, s annak fedezékében magát – tévesen – nagyhatalmi státuszban érző arisztokratikus/nemesi jellegű magyarnak, avagy a bizantinus reflexeket hordozó, történelmileg nem sokkal korábban (lényegében 1821–1881 között) maradéktalanul „visszarománosodó” bukaresti oligarchia² képviselőinek sikerül jobban, szervezesebben és gyorsabban integrálni, s később asszimilálni – persze lehetőleg visszafordíthatatlanul – más etnikumú és nem magyar, illetve román tudatú országlakosait. Ami pedig a Makkai fontos könyvének fő témáját illeti: hogyan, milyen átgondolt intézményesített gazdasági, pénzügyi, diplomáciai, kulturális, lélekgondozási – ma úgy mondanánk: nemzetstratégiai – programmal, intézkedéscsomaggal lehet egyfelől a román földre sodródott magyarok nemzeti tudatát, önszemléletét erősíteni, de legalább a lehetséges mértékben megőrizni – a visszatérési szándékot ébren tartani –, s aztán, ha a magyar gazdaság állapota ezt majd lehetővé teszi: *visszatelepíteni* őket szülőföldjükre. Ezáltal megmenteni őket a „román tengerben” való elsüllyedéstől, feloldódástól – vagyis a teljes felmorzsolódástól.

Ez a motívum, mármint, hogy „ki kit győz le” hol konkrétan, hol csupán utalásszerűen – akárha időről időre felszínre törő bűvópatak (L. például: 41–43. p., 358. p., stb.) – folyamatosan jelen van Makkai tanulmányírói vonalvezetésében. Mi több, a szerző felvillantja e baljós nemzetpolitikai birkózás tágabb, földrajzi, geostratégiai környezetét is, jelezve emez elkeseredett párviadal geopolitikai összefüggéseit, egyszersmind távlati – napjainkig ható – tétjét is.

A monográfia forrásbázisáról

Makkai Béla *levéltári forráskutatása* és a korabeli regáti magyar sajtó hangyaszorgalmú átrostálása során végzett munkája s annak eredménye lenyűgöző. Ismereteink szerint senki sem rágta át magát ilyen szívós eltökéltséggel és pedáns alaposággal a 19. század eleji „külföldi nemzetgondozási akciók” archív iratanyagán s természetesen a korabeli regáti magyar újságokon.

Ezt a módszeres forrásfeltárást s persze a gondosan felbúvárolt új, többnyire ismeretlen adatok értelmezését és „kontextusba helyezését” tekintem a munka legfontosabb szakmai – s elévülhetetlen, akár nemzetpolitikailag is becsülendő, időtálló – eredményének.

Olyan tudományos teljesítménynek, amely méltán tarthat igényt mind a történész kollégák elismerésére, mind a szélesebb olvasóközönség megkülönböztetett figyelmére.

² L. erről újabban: BORSI-KÁLMÁN Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2018.

A monográfia további erényei (kicsit részletesebben)

Az alapkoncepciónak a *Bevezetésben* (9–14. p.) történt kifejtése után 11 jól megírt, egymáshoz szerkezetileg és logikailag szervesen kapcsolódó, egymásból következő fejezet következik.

Aprólékos elemzésükre nincs terünk, de az máris leszögezhető: sem elméleti megalapozottságuk, sem forráskezelésük, sem a mindezekből adódó következtetések szemszögéből nem lehet rajtuk „fogást találni”. Valamennyi ésszerű, további alfejezetek révén szemléletesen tagolt, könnyen áttekinthető, ráadásul stílusában is kiforrott, jól követhető, s még olvasmányos is.

Számomra nagyon megnyugtató, hogy Makkai a „csángókérdést” külön kezeli – világosan elválasztja az ifjú Klebesberg Kunó kezdeményezésével s hatékony közreműködésével 1901 júniusában indított „romániai akció” (65. p.) többi elemétől – különös tekintettel a „diplomáciai megfontolásokra” (63–67. p., 73. p.). Ezen az értendő, hogy az osztrák–magyar politika (természetesen inkább annak budapesti erőközpontja) valamiféle *alku* részének is tekintette a „csángóügyet” (például: 406. p.) cserébe azért, ha Bukarest is hajlandó „visszavenni” a magyarországi, erdélyi és bánági románokat támogató célratörő sérelmi politikájából... E vonatkozásban is nagyon jól nyomon követhető a „nemzetvédelmi stratégia” kidolgozása, majd gyakorlati kivitelezése során felmerült rengeteg belső – intézményes és koncepcionális (a nemzeti önszemlélettel összefüggő) – bonyodalom, az inkább hagyományosan dinasztikus jellegű osztrák–magyar külügyi apparátus, valamint a „nemzetibb” (mai szóval: szuverenistább) irányvonalat képviselő budapesti magyar kormánysszervek és a Miniszterelnöki Hivatal közötti huzakodások olykor részletekbe menő taglalása.

Azt hiszem, nem tévedek nagyot, amikor – egy kicsit még tovább pontosítva főntebb már rögzített sarkos álláspontomat – Makkai áldozatos kutatómunkája legfontosabb gyümölcsének a nemzetővő „akció egyházi csatornáinak” (67. p.) s az általuk tető alá hozott különféle intézmények (egyletek, dalárdák, társulatok, egyesületek, óvodák, iskolák, ipartanodák, varróműhelyek, internátusok, sajtóorgánumok, stb.) *teljességre törő* feldolgozását ítélem. Makkai valóban egy új, viszonylagos földrajzi közelsége ellenére is csak nagyon kevésbé ismert egzotikus világot tár fel, amelynek alapos tanulmányozása nem csupán a rivális szomszédnépet hozza közelebb hozzánk, hanem a magyar nemzeti önismeret elmélyítéséhez is igen komoly fogódzókat kínál fel.

Az *Egyházszervezés, egyházi élet* (77–128. p.); *A regáti magyar közoktatás intézményrendszerének megteremtése* (129–182. p.); *Az egyesületek a diaszpórában* (183–222. p.); *Önszemlélet és szomszédságkép: A sajtó szerepe a nemzetgondozási programban* (259–296. p.); *Ösztöndíjas anyaországi képzések* (319–358. p.) című 4., 5. és 6., 8. és 10. fejezetek mintaszerűek. Makkai imponáló mennyiségű friss, vagy eddig alig hasznosított adatot közöl a magyar római katolikus és refor-

mátus egyház Ó-királyságbeli szervezeteiről és rendkívül pozitív, hatékony tevékenységéről, mármint a Kárpátokon túlra „csángált”, kallódó magyar és székely iparosok, kétkezi munkások és főként a legtörekényebb halmazba tartozó csíki, kászoni, udvarhelyszéki és háromszéki cseléd lányok (például 36–39. p.) felkarolása, a „templom és az iskola”³ (Reményik Sándoré a szó!) megépítése és működtetése, egyleti életének megszervezése és fenntartása érdekében.

További komoly értéke Makkai könyvének, hogy módszeresen feltárja és – olykor prozopográfiai, sőt lélektani mélyrétegekig leásva – elemzi is a két felekezet s azok papjai évszázadok óta folyó vetélkedését, amely román felségterületre is átnyúlva bizony meglehetősen súlyos tehertétele volt a regáti magyar közéletnek – s magának a „romániai akciónak” is. Keményebben megnyomva a tollat: sok esetben gátja volt a román államhatalommal a túlélésért folytatott ádáz küzdelemnek (például: 136–144. p.), amelyet az nem is habozott esetenként a maga javára – a regáti magyar élet bomlasztására, a „természetes” beolvadás gyorsítására – felhasználni. A havaselvei és moldvai reformátusság kebelén belül az 1860-as években Czelder Márton kálvinista misszionárius és Koós Ferenc, a bukaresti református tiszteletes között kitört s elszomorító „eredménnyel” járó konfliktust magam is forrásszinten ismertem,⁴ ám azt soha nem gondoltam volna, hogy ez a rengeteg energiát felemészítő, önsorsrontó belharc Újváry István, a regáti kálvinisták esperesi rangú energikus előjárója – „a romániai reformátusság szellemi vezetője” (92–93. p.) – és a bukaresti református presbitérium tagjainak részvételével közvetlenül a világháború előtt megismétlődhet. Hosszú éveken át tartó kicsinyes, személyeskedő, olykor már-már tettelegességig fajuló torzsalkodások formájában – s ugyanolyan gyászos végkifejlettel, mint négy évtizeddel korábban.

Még súlyosabb következményekkel járt, hogy a túlságosan domináns karakterű, ellentmondást nem tűrő, ugyanakkor rendkívül sikeresen működő, ám ellenségei szerint a helyi „bizantinus” észjárást és viselkedési normákat

³ Vö. MIKLÓS Péter: Makkai Béla feltárta a legnagyobb magyar temetőt: Ó-Romániát, *Magyar Nemzet*, 2021. május 10. <<https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/05/makkai-bela-feltarta-a-legnagyobb-magyar-temetet-o-romaniat>> (letöltve: 2022. 07. 05.).

⁴ Czelder 1861 és 1871 között nem csupán új református parókiákat szervezett (a Pitești-i, Ploiești-i, galaci, konstantinápolyi, stb. részben református, részben egyesült protestáns gyülekezetek alapítója!) nagy sikerrel, hanem a csángók református hitre való áttérítésének távlatos elképzelése is céljai sorába tartozott. Szórványos adatok szerint az 1864-es Klapka és Arthur Seherthoss nevéhez fűződő Moldva felőli fegyveres betörés szervezésében is valamelyes szerepe lehetett. Vö. BORSI-KÁLMÁN Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 154. p., 323–324. p. (a 214. sz. jegyzetben!).

könnyedén elsajátító, több nyelven is beszélő Újváry a „romániai akció” egyik fedőszerkeként működő Szent László Társulat alelnöki, később elnöki tisztségét betöltő Vándory L. Lászlóval (utóbb győri püspök) is késhegyre menő konfrontációba került, amelyet alig-alig sikerült az anyaországi fedőintézményeknek és a Miniszterelnökségnek kezelni.

Makkai nem fukarkodik a részletekkel: szinte egyetlen olyan személyiség, helyi magyar intézmény, lapszerkesztő vagy román hatóság nem volt, akivel, illetve amellyel a korábban a belső-erdélyi Harasztoson szolgáló formátumos Újváry ne került volna valamilyen összetűzésbe. Ez nagy mértékben lerontja különben rendkívül eredményes regáti tevékenységének megítélését, s „logikusan” torkollik 1913 júniusában bekövetkező menesztésébe, valamint – Makkai diszkrét utalásaiból kihámozhatóan – a kolozsvári tébolydába... (92–93. p., 125–126. p., 411., 430. p.)

A szerző, talán empatikus visszafogottságból, nem domborítja ki, mégis hangsúlyosan kiderül előadásából, milyen embert próbáló, sikamlós, sőt aláaknázott terep volt magyar (nemzetmentő) szemszögből az Ó- királyság: külön kasztot képeztek a székelyek, másikat az Erdély egyéb régióiból vagy Magyarországról kenyérkereseti célból bevándorolt, főként üzemekben s gyárakban dolgozó munkások, egy harmadikat a kivételezett helyzetben lévő, románul eleve jól tudó evangélikus hitű hétfalusi csángók, az őshonos katolikus moldvai magyarságról most nem is beszélve.

Ezt a „magyarságot”, amelynek a forrásokból kibomló állapota szembe-tűnően leképezi a csupán a vágyálmokban létező kossuthi „virtuális magyar nemzet” akkori – lehangoló – állapotát: a rendies viszonyok szívós továbbélését, a kommunikáció ebből fakadó nehézségeit, példának okáért a „nadrágos emberek” (408. p.) és a gazdasági versenyképességét sokáig megőrző, ennél fogva viszonylag tehető, és magyar nemzeti célokra hagyományosan bőkezűen áldozni is hajlandó, ám pallérozatlan regáti, főként bukaresti magyar iparosrétegből kiemelkedő, többnyire önjelölt vezérférfiak egymás közötti civakodását – és leküzdhetetlen zsigeri ellenszenvét az anyaállamból „főléjük” rendelt egyházi és világi „vezetők” iránt.

Makkai nem mulasztja el azt is jelezni, hogy ez a régi magyar múltból örökölt hierarchikus szemlélet oly erős, hogy még a *romániai actio* egyik célkitűzését, a magyarországi ösztöndíjak (332–347. p.) révén kialakítani óhajtott vadonatúj *helyi intelligencia* megteremtését is gyakorlatilag megtorpedozza: a tanulatlan bukaresti magyar iparosok csaknem olyan ellenszenvvel és idegenkedéssel kezelik őket is, mint a korábbi „ejtőernyősöket”. Ehhez persze az is hozzájárul – érezteti Makkai –, hogy az ellenézés jobbára kölcsönös: a „kikupálódott”, magyarországi főiskolákon oklevelet szerzett ifjaknak – akár csak, *mutatis mutandis*, sokszor napjainkban is – vagy eleve nem akarózik visszamenni a királyi Romániába, vagy az időközben módosult identitásuk, közelebbről a magyarországi „másodlagos szocializáció” során elsajátított

„úri modor” miatt ők is másképpen – kicsit már érzelmileg eltávolodva, felelőrlől, *urasan* – tekintenek saját elmaradott közegükre, amelyből vétettek, s amelynek nemzettudatát (s az ebből fakadó „honszeretetét”) ápolni, legalább is szinten tartani erkölcsi kötelességük lett volna (408. p.). Mindez, közvetve s persze nagyon áttételesen a *magyar polgári átalakulás* a köztudatban csak nagyon kevésbé tudatosodott szignifikánsan nemesi jellegének, szívósan rögzült tipológiájának, egyszersmind problematikusságának is egy fajta bizonyítéka.⁵

S ezt a különféle földrajzi térségekből származó, más-más hagyományú, társadalomtörténetileg, szociológiailag sokrétű, a hallgatólagosan elfogadott „összmagyar” presztízshierarchia legkülönbélebb fokain álló, meglehetősen heterogén magyar anyanyelvű emberanyagot tovább szabdalta a *felekezeti megosztottság*, pontosabban az örökölt szembenállás (például: 106–114. p.), bizalmatlanság: a főként a többségben lévő katolikusok és az ugyan szinte mindenütt csekélyebb számú – de magukat a magyarság „igazi” képviselőinek tekintő (414. p.) – hithű kálvinisták között folyó „sötétben űzött lélekhalászat” (121–122. p.): a hitsorsosok el-, illetve „visszahódítása” érdekében dúló könyörtelen harc (111. p.). Ez nagyon sokszor torkollott akár kenyéértörésig fajuló perlekedésekbe, kivált a hittanórák megszervezése terén, hiszen a közlekedési nehézségek miatt – különösen a téli hónapokban – olykor még Bukarestben sem lehetett biztosítani, hogy kizárólag homogén katolikus, vagy helvét vallású gyerekek üljenek az otthonukhoz legközelebbi tanodák padjaiban. A vallásórákat pedig csak azonos hiten lévő pap tarthatta, márpedig a régmúltból visszamaradt egymás iránti ellenszenv olyan erős volt, hogy sokszor még a másik – vetélytárs – felekezethez tartozó hitoktató személyes jelenlétét is kölcsönösen elfogadhatatlannak ítélték.

E kompromisszumkeresést *ab ovo* megnehezítette – húzza alá Makkai –, hogy az esetek többségében „a külföldi misszióba bevont papi személyeket [...] mindkét egyház *büntetésből* helyezte a Regátba.” (81. p., kiemelés az eredetiben!).

⁵ Erről az általunk (Kemény Zsigmond, Szemere Bertalan, Mályusz Elemér és Tóth Zoltán nyomán) „nemesi polgáriasodásnak” nevezett, a nemesi és polgári értékek egymásba fonódó/áttetsző, rendkívül bonyolult, szervesnek remélt (ám sajnos torzóban maradt) sokáig, lényegében 1920-ig mégis ígéretes folyamatként értelmezett jelenségről így ír a kérdés egyik legfelkészültebb magyar szakértője: „(...) a nagymértékben követett politikai szerepideálok Magyarországon a nemesség ideáljához álltak közel, vagyis a Verbürgerlichung értelmében vett magyar polgárosodás tulajdonképpen »nemesedés« (Veradeligung) volt.” HALMOS Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető [fontos] kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótáriródalom tükrében, *Századvég*, 1991/2–3., 131–169. p. (Kötetben Uó.: *Költés és költészet. Eszmék gazdaság- és társadalomtörténete*, L’Harmattan–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2021, 15–52. p.).

Bizonyára ez az *alaphelyzet* is tovább súlyosbította a szinte „hagyományosnak” tekinthető huzavonákat az egyes papi posztok betöltése, például a református segédlelkészek kijelölésekor (95. p.), a kántorválasztás körüli kötélhúzás (95–96. p.) – megannyi konfliktusforrás és kisszerű intrikák melegágya.

Másképp fogalmazva: ez esetben is érvényesült bizonyos – Bibó István szerint a dualizmus kezdeteitől létező – rendszerszintű kontraszelekció: *eleve* nem mindig a legrátermettebbek kerültek eme – a nemzetgondozás és nemzeti érdekérvényesítés szemszögéből kulcsfontosságú – felelősségteljes pozíciókba.

Mi tagadás, ez az állandósuló kicsinyes marakodás – vonja le következtetését Makkai – kiáltó ellentétben állt „a tisztán nemzeti célokat szolgáló romániai *actio*” magasztos koncepciójával, s szemléletesen jelzi a „modern” magyar nemzettudat valódi állapotát (111. p.). A tárgyilagosság kedvéért azért nem hallgathatjuk el, hogy végszükség esetén, amikor például Galacban vagy Pitești-ben nem lehetett elegendő számú magyar gyereket toborozni a tanítás megszervezésére – *mégis* engedtek az ésszerűség követelményének... S a magasabb – úgymond össznemzeti – cél érdekében a két felekezet előljárói kiegyeztek egymással (149. p.). De ez csupán szabályerősítő kivétel volt, semmi más!

A bigott pápistáknak számító moldvai csángókban pedig eleve olyan erős volt a vágy a magyar nyelvű istentiszteletre, hogy minden további nélkül meghallgatták a református esperes vagy lévita igehirdetését, és készségesen segítettek a csángó vidékekre vetődött más hitű (főként kálvinista) magyar családok felkutatásában és nyilvántartásba vételében (111. p.).

Néhány további érdekesség

Főntebb már említettem, hogy Makkai a sajnos sűrűn ismétlődő személyi civódásokat taglalva *en passant* izgalmas, mondhatni „regénybe illő” karriereket, tehetséges, rátermett személyiségeket is szép számmal felvonultat. A jobb sorsra érdemes Újváry Istvánról már esett szó, de arról még nem, hogy egyik ellenlábásában,⁶ a regáti magyar sajtó megszervezése terén szintén visszhangos sikereket ért, s elévülhetetlen érdemeket szerzett Poliány Zoltánban a legújabb kori magyar újságírás és lapalapítás egyik izgalmasan „modern” figuráját sejtethetjük (191. p., 195. p., 255–256. p., 267–275. p., 278–280. p., 298–301.

⁶ A rendkívül sajnálatos konfliktusok leírását L. a monográfia 197. p., 274. p., 278. p., illetve 306. p. (szerző megj.). A két tehetséges és ambiciózus – ráadásul kétségbevonhatatlanul eredményesen dolgozó – vezető személyiség közötti összecsapás akkora erejű volt, hogy csupán a római katolikus Poliány Eszékre való áthelyezésével volt feloldható (197. p., 306. p.).

p., 372. p., stb.). Poliány nem csupán jó tollú zszurnaliszta és talentumos szerkesztő volt, de egy kis üzleti/vállalkozói érzékért (255. p.) sem ment a szomszédba. Ezt bukaresti újságja gazdaságos működtetése és a magának kialakított zsíros javadalmazás (273. p.) mellett az is bizonyítja, hogy kiemelkedő szerepet töltött be a rendkívül tetszetős kivitelben 220 oldalnyi terjedelemben piacra dobott *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára 1907* című színvonalas kiadvány előkészítése során. Erről Makkai egy külön rövid fejezetben számol be (297–318. p.), s egyértelműen kiderül belőle, hogy Poliány szinte korát megelőzve hatékony piackutató munkát is végzett, amelynek eredményeképpen a pénzügyi nehézségek ellenére a kalendáriumot Bukaresten kívül további kilenc regáti városban árusították, s „mindenütt szépen fogyott” (303. p.).

Persze fél évtizedig tartó bukaresti villámkarrierjéhez adottságain és felkészültségén kívül nyilván sokat nyomott a latban az a tény is, hogy legfontosabb hazai támogatójaként a korszak „legfajsúlyosabb” *megmondó embere*, Rákosi Jenő állt mögötte (267. p., 272. p.). Nem csupán a *Bukaresti Magyar Újság* főszerkesztője címet nyerte el 1903-ban, hanem hamar kiismerve magát a helyi viszonyokban kitűnő stílusú cikkeivel hosszú ideig eredményesen elensúlyozott és taktikusan lavírozott a két nemzetstratégia ütközésének egyik magyar hídfőállásában, a román fővárosban. Valószínűleg nem egyszerűen ügyes, hanem szerfölött intelligens is volt, kitűnő kapcsolatokat ápolt a bukaresti osztrák–magyar követséggel s annak beosztott munkatársaival, s olyan jól érezte a „politikai széljárást”, hogy az 1906-ban I. Hohenzollern Károly trónra lépésének 40. évfordulója alkalmából Bukarestben rendezett összromán kiállításra – vállalva a szakítópróbát a tervet körömszakadtáig ellenző Újváry István református esperessel – a saját költségén állított fel magyar pavilont, amelynek homlokzatára ezt a fölöttébb diplomatikus mondatot íratta: „Légy hű honpolgára hazádnak, de kérdd Isten áldását erre az országra, ahol kenyered keresed”! (274. p., 1064. sz. jegyzet). Kezdeményezése olyannyira sikeres volt, hogy a román királyi pár félórás vizittel tüntette ki a magyar pavilont, ami még a zsigerileg magyarellenes, de a gesztusokra mégis érzékeny román sajtót is átmenetileg megnyhítette. Nem csoda tehát, hogy Poliány lapját, a *Bukaresti Magyar Újság*ot a román kultuszminisztérium nagydíjával tüntették ki, őt magát pedig munkásságáért I. Károly királyi érdeméremmel (279. p.), továbbá egy aranytollal (420. p.) jutalmazta. Mindezek ismeretében – írja jogos elismeréssel Makkai – „méltán rászolgált a »bizalmi férfiú« elismerésre” (255. p., 271. p.). Ennek mibenlétét és mélyebben fekvő okait a szerző szemérmesen nem firtatja, azt azonban nem rejti véka alá, hogy a múlt század eleji bukaresti sajtómunkások között spion, sőt kettős ügynök (424. p.) is akadt, mégpedig dokumentumokkal igazolhatón (286. p.). Neve Székely Béla, aki már Poliány konkurens lapjának, a dúsgazdag és rendkívül ambiciózus bukaresti kertész és virágnagykereskedő – Scheirer Németh Ignác (276. p., 283–284. p.) – által gründolt *Romániai Hirlap*nak (1907–1910) is felajánlkozott

(285. p.), majd mindkét orgánum kényszerű megszűnése után, minden jel szerint erős budapesti hátszéllel ő nyerte el a *Romániai Magyar Újság* (1909–1916) főszerkesztői tisztét. Ő sem lehetett teljesen alkalmatlan posztja betöltésére, mert jól megválogatott szerzőgárdával dolgoztatott, lapja egyik külső munkatársa, dr. Szócs Géza „tanár-történész” tollából egyebek közt két, a magyar-román megbékélést szorgalmazó, árnyaltan és visszafogottan érvelő cikksozortat is publikált, *Magyarok és Románok*, illetve *Történelmi igazság és nemzeti sovinizmus* címmel... (288. p., és 1133. sz. lábjegyzet.)

Itt megállunk, noha hosszan lehetne még sorjázni Makkai munkájának érdemeit. A kiegyensúlyozott véleményalkotás jegyében azonban nem tekinthetünk el a terjedelmes könyv némely apróbb fogyatékosága feltűntetésétől sem.

Néhány kritikai észrevétel a monográfia könyvészeti forrásairól – s azok kezeléséről

Makkai dicséretesen komoly munkát végzett a Moldvába és Havaselvére „szakadt” magyarok és székelyek viszontagságos sorsát taglaló korábbi szakirodalom szisztematikus áttekintése során is. Szinte egyetlen, a témával foglalkozó szerző neve s annak vonatkozó írásai címe nem hiányzik felsorolásából (443–456. p.). A lista egy kívülálló szemével teljesen tűnhet, s feltétlen tiszteletet parancsoló! Ám ha valaki, mint példának okáért jelen sorok megfogalmazója maga is elmélyedt korábban a tematika valamelyik aspektusában,⁷ már kialakulhat benne enyhe hiányérzet. A magyar (Kossuth-)emigráció a két román vajdaságban szerencsét próbáló tagjairól szóló könyvek, tanulmányok lajstroma is csaknem teljes, de Makkai többnyire csupán elnagyoltan – a kötelezőnek érzett tiszteletkörök jegyében – hivatkozik rájuk, s korántsem konkrétan, amikor pedig saját dolgozata egyes megállapításai, gondolatmenete és logikája nagyon is megkívánná.

Több cím is pontatlan,⁸ az egyik bosszantóan hibás.⁹ Ez sajnos felveti annak az eshetőségét, hogy a szerző inkább csak tudott róluk, de nem volt érkező kézirata véglegesítése idején (újra) kézbe is venni őket. A monográfia kezelhetőségét, a szerzteágazó tematika követését, továbbá a rengeteg szereplő tevékenységének áttekintését jelentős mértékben megkönnyítette volna egy részletes és pontos név- és tárgymutató. (De ez a hiányosság egy remélhető, második, javított kiadásban könnyűszerrel orvosolható!)

⁷ L. az 5. jegyzetben feltüntetett monográfiát.

⁸ VERESS Sándor: *A magyar emigratio a Keleten*, I-II. kötet, Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt., Budapest, 1878.

⁹ BORSI-KÁLMÁN Béla: *Stádiumok. Fejezetek a magyar-román kapcsolatok történetéből*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998. (Helyesen: *A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar-román kapcsolatok történetéből*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.)

Összegzés helyett

Gondolatmenetem lezárása gyanánt – egyetértőleg – most a szerző saját, lényegre törő összefoglalójából idézek: „A regáti magyarok megtartásáért zajló titkos kormányzati segélyprogramot tekinthetjük úgy is, mint a darwinista létharc egyik kelet-európai epizódját, s ebben az összefüggésben érvényes a neves demográfus – Thirring Gusztáv – megállapítása, miszerint a két dunai fejedelemség, s az 1859-es egyesülésükkel megszülető Románia »a magyarság évszázados nagy temetője« volt... Ez esetben a magyar történettudomány nem térhet ki az elől, hogy összehasonlító vizsgálatok egész sorát végezze el annak megállapítására, hogy regionális viszonylatban milyen hatékonysággal működött a dualizmus kori magyarság önvédelmi mechanizmusa.” (439. p.).

Ez idáig teljesen rendben van: ez valóban a magyar historiográfia kitüntetett feladata. Makkai eddigi történetírói tevékenysége, beleértve ezt a monográfiát is, máris nagy lépést tett ebben az irányban, amelyet feltétlenül folytatni kell. Ám okfejtése újabb passzusában a szerző inkább egy *utópiát* fogalmaz meg, amikor így ír: „S mennyivel célravezetőbb lenne, ha egy ilyen széles körű kutatást a szomszéd népek tudományosságával karöltve végeznénk el, s jutnánk szélesebb összefüggésekben olyan dialektikus felismerésekre, hogy saját kulturális örökségét ápolva melyik náció milyen sikerrel szerzett érvényt saját politikai érdekeinek; s ugyanakkor mennyire volt megengedő, elfogadó más népek hasonló törekvéseivel szemben.”

Makkai megint igazat ír, s persze tudja, ez egyelőre *illúzió* (439. p.). Az ösztönös önigazoló szándék minden „utódállam” szellemi elitje és történetírása képviselőiben valóban reflexszerűen működik a „darwinizmus lokális megvívása”, s az ebből fakadó közelebbi és távlatos teendők minden más megfontolást felülírnak (440. p.).

Ugyanakkor, ismét helytálló érvelésében egy el nem hanyagolható mozzanatra megítélésem szerint nem tér ki súlyának megfelelően, közelebről arra, amire írásom elején egy helyen már utaltam: a magyar nemzetnépülés, nemzetépítés (pontosabban a múltból örökölt „történelmi” államkeret megtartási kísérlete) nincs, s *nem is lehet* szinkronban a régi Magyarország hajdani „nemzetiségeinek” – egykori „más ajkú” honpolgárainak –, jelenlegi szomszédainknak nálunk jóval sikeresebb nemzeti és államépítő törekvéseivel! A Versailles-i békediktátum révén megvalósított új „nemzetállamok” szellemi és politikai elitje százket év elteltével sincs abban a helyzetben, hogy „engedjen a [z 19]18-ból”, vagyis objektíve – *sine ira et studio* – „szélesebb összefüggésekben” vizsgálja meg az 1920-ban ölébe hullott, már-már „mágikus”, sokak által „providenciálisnak” érzékelt történelmi esélyt állama „kikerekítésére”, vagy – mint a szlovákság esetében – annak megteremtésére.

Egész egyszerűen azért, mert ez esetben, ha csupán áttételesen is, el kellene ismernie, hogy saját politikai érdekei sikeres érvényesítése az elvileg nem

kevésbé legitim – ugyancsak francia vétetésű – magyar államnemzeti/nemzetállami aspirációk rovására, azok tagadására, sőt, semmibe vételével történt. Vagyis Makkai szavait kölcsönvéve, *egyelőre* nem lehet „megengedő, elfogadó más népek hasonló törekvéseivel szemben”. A Németh Lászlótól származó „tejtestvériség” fennkölt eszméjének közkinccsé válása, s főként gyakorlati érvényesítése minden jel szerint még odébb van.¹⁰

Mindez nem kisebbíti Makkai Béla monográfiájának tudományos súlyát és nemzetstratégiai jelentőségét, amelyet egyik méltatója (a kötet hátsó borítóján szereplő „fűlszöveg” írója: Seres Attila) így öntött formába: „A kötet imponáló ismeretanyagát egy olyan tudástárnak tekinthetjük, amelyből nemcsak a hazai történészsakma képviselői meríthetnek, hanem a kormányzati, közigazgatási döntéshozók is levonhatják a megfelelő nemzetpolitikai tanulságokat.”

¹⁰ L. erről újabban BORSI-KÁLMÁN Béla: Utóvédirodalom, *Szabadság* (Kolozsvár), 2021. július 21., 3. p. és július 22., 3. p.; továbbá Uő.: Vae victis, avagy a „húr túlfeszítése”. Magyarok és románok amerikai tükörben, *Magyar Szemle*, (1. rész), 2022/1-2. szám, 6–19. p.; *Magyar Szemle*, (2. rész), 2022/3–4. szám, 25–38. p. (kötetben: „Fejtágító”. *Ünnepi tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára*, MOSZT-könyvek 22., m. a., Pécs, 2022.)